

«USAR DE LENGUATGE ARTIFICIÓS» EN EL SEGLE XVI: IDEOLOGIA LINGÜÍSTICA I LLENGUA LITERÀRIA *

1. Les idees lingüístiques que exposen alguns autors catalans dels segles XVI i XVII constitueixen un corpus ideològic, divers i sovint contradictori, la importància del qual fou, perquè condicionava les diverses actituds lingüístiques, extraordinària. Estudiar aquest corpus és, ara per ara, ben difícil perquè no disposem ni de suficients estudis parcials dedicats a autors o a temes concrets, ni tampoc de síntesis generals sobre la història de la nostra llengua en aquest període.

M'he permès, per tant, de recórrer als estudis, abundants i força complets, sobre les controvèrsies lingüístiques que s'esdevingueren a la Itàlia o a la Castella cinccentistes, i utilitzar-ne els resultats com a «model possible» d'allò que podria haver-se esdevingut a casa nostra. Que ningú no interpreti, però, aquesta manera de fer com una acceptació explícita (ni tampoc com una negació) de l'existència d'una relació de causa i efecte entre les idees que circulaven a ambdues bandes de la Mediterrània Occi-

* En la transcripció de tots els textos que he utilitzat i cito en aquest treball he respectat les fonts que indico en cada cas. Les poques vegades que he introduït alguna petita modificació ho indico expressament per mitjà d'una nota.

dental, ni tampoc entre les que ho feien a Espanya i als Països Catalans: la meua intenció, molt més modesta, únicament ha pretès d'aprofitar-se d'unes teoritzacions que em suggerien idees, organitzades d'una certa manera, útils per afrontar el problema als Països Catalans.

Sí que, en canvi, he partit d'un pressupòsit que em sembla indiscutible tot i que sovint sol ésser oblidat: en el món occidental, el comportament lingüístic dels homes es regeix per lleis indefugibles: donades unes circumstàncies similars, les reaccions socials són sempre previsibles i només presenten variacions davant la presència de variables diferents. És aquesta idea la que ens obliga, en estudiar la història de la llengua catalana, a tenir present allò que s'esdevenia a la resta d'Europa i ens permet d'aprofitar-nos-en.

El nostre treball se centrarà en l'estudi de la recerca d'una llengua literària en els Països Catalans durant, fonamentalment, el Renaixement. El problema fou, en aquesta època, fonamental perquè el llatí començava a ésser substituït parcialment per les llengües vulgars en camps que, fins aquell moment, li estaven reservats: tota l'Europa romànica debatrà, en el segle XVI, el mateix problema. És lògic, per tant, que allò que s'hi esdevingué sigui d'utilitat per estudiar els problemes que afrontaren els nostres homes cincentistes.

2. Com és sabut, els treballs teòrico-lingüístics de Dante —especialment el *De Vulgari Eloquentia* (1303-1305) i el *Convivio* (1304-1307)— inicien la descoberta i valoració teòriques del vulgar enfront del llatí: la naturalitat del vulgar contraposada a l'artificialitat del llatí, en un marc escolàstic que donava preeminència a la «natura» sobre l'«art»,¹ és allò que permeté a Dante proposar la substitució de l'*usato sole* pel *sole nuovo*,

1. Cf. PIER VINCENZO MENGALDO, *Introduzione a DANTE ALIGHIERI, De Vulgari Eloquentia* (Padova 1968), pàgs. VII-CXXV. Vegeu allò que

sense oblidar mai, però, la momentània superioritat de la *grammatica*, el llatí.² Aquest, en tant que llengua artificial i regulada, es presentava com a incorruptible i universal. Els poetes havien d'aspirar a aquestes qualitats a l'hora de crear el *vulgare illustre* que era vist, paradoxalment, com un producte de l'art, gràcies a la funció reguladora d'una activitat literària per a la qual el llatí continuava essent el paradigma a imitar.³

Som lluny, encara, de les polèmiques cincentistes sobre la llengua, però a Dante s'evidencien ja, en aparent contradicció, els pols oposats d'un dels eixos que les condicionaren: d'una banda, una actitud naturalista que atorga una prioritat absoluta a les llengües vives i, de l'altra, una actitud que parteix de les qualitats paradigmàtiques del llatí en tant que llengua morta (artificial) i que atorga una funció demiúrgica als poetes⁴ com

diu el mateix Dante (*Liber Primus*, I): «...vulgarem locutionem appellamus eam qua infantes assuefiunt ab assistentibus cum primitiis distinguere voces incipiunt; vel, quod brevius dici potest, vulgarem locutionem asserimus quam sine omni regula nutricem imitantes accipimus. Est et inde alia locutio secundaria nobis, quam Romani gramaticam vocaverunt. Hanc quidem secundariam Greci habent et alii, sed non omnes: ad habitum vero huius pauci perveniunt, quia non nisi per spatium temporis et studii assiduitatem regulamur et doctrinamur in illa. - Harum quoque duarum nobilior est vulgaris: tum quia prima fuit humano generi usitata; tum quia totus orbis ipsa perfruitur, licet in diversas prolationes et vocabula sit divisa; tum quia naturalis est nobis, cum illa potius artificialis existat».

2. La idea de la perfecció del llatí és molt anterior. Apareix, com assenyala Modest Prats en el treball que publica en aquest mateix volum, en textos molt distints del de Dante pel que fa a la intenció. Dante, de fet, veia el llatí com una convenció lingüística fixada pels *inventores* i acceptada *de comuni consensu multarum gentium* per escapar a les conseqüències de la variabilitat espàcio-temporal de totes les llengües naturals. Cf. P. V. MENGALDO, *op. cit.*, pàg. LVII.

3. El provençal i el francès, en canvi, semblen ésser considerats com unes llengües dotades, *per se*, d'una aptesa il·lustre natural: la seva literatura, per tant, hauria estat una conseqüència de la perfecció de la llengua i no pas una causa (cf. P. V. MENGALDO, *op. cit.*, pàg. LXV). El fet és interessant perquè més tard Niccolò Machiavelli aplicarà aquesta mateixa idea al florentí (cf. B. T. SOZZI, *Introduzione a NICCOLÒ MACHIAVELLI, Discorso o Dialogo intorno alla nostra lingua* (Torino 1976), pàgs. VII-LXVII, esp. pàg. XLIX).

4. S'ha afirmat sovint que aquest paper que s'atribueix als poetes permet de superar l'*impassé* que constituïa la manca, a Itàlia, d'estructures

a creadors del *volgare illustre*, amb la qual neix «la consciència que la regulació dels escriptors és l'única realitat que confereix a la llengua la seva dignitat literària i que aquesta regulació perfeccionadora ha d'anar precedida d'una seriosa i profunda cultura clàssica induïda de la lliçó humanística».⁵ Evidentment, aquest eix de la polèmica planteja una qüestió diacrònica central (el valor exemplar dels clàssics, llatins i vulgars,⁶ i el paper fonamental de la *imitatio*) i una qüestió sincrònica (la relació entre la llengua parlada, l'ús, i la llengua escrita, l'art).

Dante, d'altra banda, definí el *volgare illustre* com la forma més alta, potser l'única,⁷ d'italianitat lingüística, representada només pels *doctores* en vulgar, l'obra dels quals era l'única experiència lingüística unitària que en el seu temps es podia constatar.⁸ Així pogué prescindir de la multiplicitat dialectal italiana —considerada com una realitat negativa (per això s'associava al càstig de Babel) que impedia la construcció d'una nació italiana— i proposar l'acceptació del *volgare* comú.⁹ Aquesta visió del

polítiques i jurídiques que donessin suport al *volgare illustre* unitari (cf. P. V. MENGALDO, *op. cit.*, pàg. XLVIII). No cal insistir en la importància d'aquesta actitud en relació amb els Països Catalans en els quals, encara que en un marc distint, també mancaven en el s. XVI, aquestes estructures jurídicopolítiques.

5. Cf. MAURIZIO VITALE, *La questione della lingua* (Palermo 1978), pàg. 25.

6. Cf. P. V. MENGALDO, *op. cit.*, pàg. XLIX, nota 2.

7. Vegeu, per a una discussió d'aquesta qüestió, P. V. MENGALDO, *op. cit.*, pàgs. LXIII-LXVII. Tot depèn de si Dante considerava, al costat del *volgare illustre* unitari, un *volgare mediocre* i un *volgare umile* que correspondrien, respectivament, als estils sublim, mig i baix. És difícil, però, intuir el pensament de Dante en aquesta qüestió perquè el *De Vulgari Eloquentia* s'interromp, precisament, després de tractar del *volgare illustre* i de l'estil sublim que li corresponia.

8. Cf. P. V. MENGALDO, *op. cit.*, pàg. LXXI.

9. No té massa importància determinar si «realment» existia una experiència lingüística unitària o no. Dante construí el *De Vulgari Eloquentia* a partir d'una posició racional (és el *rationabilis investigemus* de I, XVI) en la qual és més important allò que «ha d'ésser» que allò que «és». És així com l'obra es converteix, de fet, en un programa creatiu. La llengua italiana, diu Dante al començament d'aquest apartat (I, XVI), és com una pantera —que envia la seva olor a tot arreu i que, en canvi, no apareix

volgare illustre ens introdueix a l'altre dels eixos que determinaren les polèmiques cincenistes: l'oposició entre una realitat italiana fortament dialectalitzada i una experiència literària unitària molt selectiva que era vista com l'únic embrió possible de la unificació lingüístico-política italiana. La concreció geogràfica, física per tant, d'aquestes dues realitats reaparegué durant el segle XVI en la discussió sobre quina havia de ser la base de la *reductio ad unum*, en la literatura, de la diversitat dialectal: una llengua cortesana o italiana —com Dante sembla proposar teòricament— o l'expansió a tota la península del més prestigiós dels dialectes, el florentí —com Dante sembla proposar en la seva pràctica poètica, especialment a la *Divina Commedia*.¹⁰

Durant els primers cinquanta anys del segle XVI sembla superar-se l'humanisme llatinitzant de finals del quatre-cents, tot assumint-ne els postulats bàsics però en una direcció vulgaritzant i recuperant, com a punt de referència, la tradició del tres-cents, Dante especialment. El llatí continuà essent el paradigma que condicionava totes les discussions lingüístiques però per a molts havia deixat d'ésser una opció viable a l'hora de trobar una llengua literària que, si bé n'havia de retenir algunes característiques —la regularitat, que el feia universal i estable—, havia d'ésser una llengua viva: les defenses del llatí aparegudes entre 1525 i 1575 prou que n'indiquen el retrocés parcial, ni que sigui com a centre de la reflexió lingüística,¹¹ substituït pel *volgare illustre*.

enlloc— que només podrem caçar amb una recerca presidida per la màxima racionalitat: «Postquam venati saltus et pascua sumus Ytalie, nec pantheram quam sequimur adinvenimus, ut ipsam reperire possimus rationabilius investigemus de illa ut, solerti studio, redolentem ubique et necubi apparentem nostris penitus irretiamus tenticulis» (pàg. 26 de l'edició de V. MENGALDO). És, en definitiva, un principi ideal.

10. Aquesta contradicció entre teoria i pràctica és allò que Maquiavel li retreu en el *Discorso* (pàg. 19 de l'edició de B. T. SOZZI): «E gli uomini che scrivono in quella lingua come amorevoli di essa debbono far quello ch'hai fatto tu, ma non dir quello ch'hai detto tu». Aquest retret de Maquiavel ja havia estat assenyalat per CIRO TRABALZA, *Storia della grammatica italiana* (Milà [1908] 1968), pàgs. 139-140, nota 2.

11. 1529: Romolo Amaseo, *De linguae Latinae usu retinendo*, que tingué un ressò extraordinari en ésser llegit en presència del papa Climent VII

De les discussions i actituds cincentistes —diverses en funció dels dos eixos que condicionaven la polèmica—¹² hauríem de retenir-ne tres característiques que ens seran d'utilitat per afrontar el procés de creació de la llengua literària dels Països Catalans a la mateixa època:

1) Partint de la idea *che non si può dire che sia veramente lingua alcuna favella che non ha scrittore*,¹³ general a l'època, encara que amb matisos considerables segons com es considerés la relació entre la llengua parlada i la llengua escrita, és obvi que l'oposició entre florentí i italià comportava una pugna per apropiarse els autors clàssics vulgars, atorgant-los una dimensió florentina o nacional italiana.

i de l'emperador Carles V i que s'ha de posar en relació amb la momentània pretensió de restaurar el Sacre Imperi Romà; 1537: Francesco Florido, *Apologia*; 1544: Celio Calcagnini, *De institutione Comentario*; 1566: Carlo Sigonio, *De Latinae linguae usu retinendo*; 1574: Umbero Foglieta, *De linguae Latinae usu et praestantia*.

12. BRUNO MIGLIORINI a la seva *Storia della lingua italiana* (Florència [1960] 1978), pàg. 340, sintetitza aquestes posicions de la manera següent: «Nella prima metà del secolo si distinguono bene tre correnti: quella arcaizzante che fa capo al Bembo, quella che inclina verso una lingua di tipo eclettico, più o meno ispirata alla coine delle corti, e infine la corrente toscana, che ritiene che la lingua debba prendere per modello il fiorentino o più genericamente il toscano moderno». Cal no oblidar, però, una gran quantitat de matisos: així, per exemple, sembla clar que l'ús arcaïtzant tenia una direcció florentina a Pietro Bembo i una direcció «cortesana» o italianitzant a Gian Giorgio Trissino. D'altra banda, no es pot oblidar que, quan es parla d'ús modern (*il toscano moderno* de, per exemple, Maquiavel) i d'una relació estreta entre llengua parlada i llengua escrita, entre ús i art, mai no es vol afirmar que fos la llengua parlada de cada dia el model de la llengua literària: escriure, fer literatura, implicava necessàriament un allunyament de la llengua quotidiana. Això explicaria que Maquiavel, la posició modernitzant del qual és evident, escrivís el *Discorso* per determinar si «la lingua nella qualle hano scritto i nostri poeti e oratori fiorentini è fiorentina, toscana o italiana» (pàg. 4 de l'edició de B. T. Sozzi).

13. A les *Prose della volgar lingua* de PIETRO BEMBO (pàg. 31 de l'edició de MARIO MARTI, Pàdua 1967), Giuliano de Medici dona un exemple clar de la idea que allò que confereix a una *favella* la dignitat de *lingua* són els escriptors. L'apropiació dels clàssics trescentistes per part de «florentinistes» o «italianistes» implicava deixar sense escriptors —sense tradició literària— els contraris.

II) Són pocs els no florentins que s'esforçaren a defensar l'ús parlat florentí com a font de la llengua literària vulgar.¹⁴

Aquest fet s'explica perquè l'adopció d'un dialecte aliè només podia fer-se des d'una òptica estrictament literària en la qual la llengua de l'escriptura es pogués considerar com una cosa artificial, allunyada de tots els contemporanis (en el nostre cas, florentins i no florentins): sembla evident que la creació de la llengua literària a partir de la llengua parlada —amb tots els matisos que es vulgui— redueix, sempre, les possibilitats de tots aquells que no dominen aquesta llengua espontàniament —*sine omni regula*, diria Dante. En el cas italià, i el fet ens serà d'utilitat en parlar del conflicte lingüístic de casa nostra, Bembo, nascut al Vèneto, forçosament havia de prendre partit per una opció en la qual la llengua literària de base florentina s'allunyés del florentí contemporani; Maquiavel, en canvi, nascut a Florència, podia reivindicar la «seva» llengua quotidiana com la base de la llengua literària: un alineament distint de Bembo hauria presuposat uns avantatges excessivament favorables als naturals florentins i, en darrer terme, hauria dificultat o impedit el seu florentinisme lingüístic. Això explicaria les distintes posicions que podien prendre's en relació amb les dificultats o facilitats que cadascú tenia per accedir a la llengua literària florentina: mentre que Bembo considera que el fet de no ser florentí és un avantatge —«e viemmi talora in openione di credere, che l'essere a questi tempi nato fiorentino, a ben volere fiorentino scrivere, non sia di molto vantagio»—,¹⁵ Maquiavel considera que

14. BRUNO MIGLIORINI, *op. cit.*, pàg. 335.

15. PIETRO BEMBO, *Prose*, pàg. 35 de l'edició de M. MARTI. Bembo és encara més explícit en aquest altre fragment (pàg. 35): «... che quando bene ancora voi [els florentins], per meglio sapere scrivere, abbiate con diligenza cerchi e ricerchi i vostri autori, pure poi, quando la penna pigliate in mano, per oculta forza della lunga usanza, che nel parlare avete fatta del popolo, molte di quelle voci e molte di quelle maniere del dire vi si parano, mal grado vostro, dinanzi, che offendono e quasi macchiano le scritte, e queste tutte fugire e schiappare non si possono il più delle volte; il che non avviene di coloro, che lo scrivere nella lingua vostra dalle buone composizioni vostre solamente, e non altronde hanno appreso». Els argu-

només ell i els altres florentins podien accedir al florentí literari —«la qual lingua ancora che con mille sudori cerchino d'imitare, nondimeno, si leggerai i loro scritti, vedrai in mille luoghi essere da loro male e perversamente usata, perché gli è impossibile che l'arte possa più che la natura».¹⁶ Els exemples de la correlació entre la concepció de la llengua literària com una cosa artificial concretada en la llengua dels clàssics antics i el descobriment espontani del florentí poden multiplicar-se al llarg de tota la discussió entorn de *la questione della lingua*.¹⁷

ments de Bembo, que no deixen d'ésser una invitació a l'adopció per part dels no florentins del florentí literari, no són pas, entre nosaltres, en ple segle XX, desconeguts.

16. NICCOLÒ MACHIAVELLI, *Discorso...*, pàg. 21 de l'edició de B. T. SOZZI.

17. Per exemple, Niccolò Liburnio el 1521 a *Le vulgari elegantie* prenia una posició de defensa de l'ús cortesà i modern, però el 1526, a *Le tre fontane*, en adoptar el florentinisme de tipus bembí, es veié obligat a renunciar, també, al naturalisme lingüístic i a acceptar una posició classicitzant (cf. MAURIZIO VITALE, *op. cit.*, pàg. 55; sobre N. Liburnio s'ha de veure CARLO DIONISOTTI, *N. Liburnio e la letteratura cortigiana*, «Lettere italiane», XIV (1962), pàgs. 33-58). Baldassare Castiglione, d'altra banda, partidari de la llengua cortesana i moderna, expressa, també, la correlativa creença en l'enorme dificultat que implica usar una llengua literària basada en el florentí modern («io confermo ai miei riprensori, non sapere questa lor lingua toscana tanto difficile e recondita, e dico aver scritto nella mia, e come io parlo, ed a coloro che parlano come parl'io...: *Il Cortegiano*, dedicatòria «Al reverendo ed illustre signor Don Michel de Silva vescovo di Viseo»). Aquesta dificultat dels no florentins per acceptar una posició naturalista florentina —correlativa a una dificultat, real o imaginària, per aprendre el florentí literari basat en la llengua moderna— ens explica l'actitud, en relació amb *La questione della lingua*, que es generalitzà a la Florència de Cosme I de Mèdici: una reivindicació radical de l'ús del florentí modern com a font vivificadora de la llengua literària (Claudio Tolomei, Pier Francesco Giambulari, Giovan Battista Gelli, Cosimo Bartoli, Benedetto Varchi), expressió de les pretensions hegemòniques florentines (concretades en la creació de l'*Accademia Fiorentina*, 1541). L'única posició hegemònica, des de l'òptica florentina, era el naturalisme lingüístic que exigia l'adopció, per part dels no florentins, de la llengua escrita i de la llengua parlada a Florència o, en cas contrari, la marginació de la «cultura moderna». Que l'adopció del florentí parlat era vist com un canvi real i difícil de llengua, ho demostren les paraules del Marostica en el *Dialogo della volgar lingua* de Pierio Valeriano quan, en la discussió sobre la llengua que s'ha d'emprar en el diàleg, on la majoria eren floren-

III) El diferent valor exemplar dels clàssics i la corresponent diferència en la concepció de la relació entre llengua parlada i llengua escrita va acompanyada, a més, d'una distinta valoració de la vàlua estructural immanent de les llengües. Així, Maquiavel considerava, necessàriament, que l'extraordinària obra dels clàssics trescentistes era una conseqüència, i no pas una causa, de l'aptesa especial del florentí —«non per altro che per essere la lingua più atta», diu en el *Discorso*—¹⁸ i, per tant, la literatura prenia una funció secundària ben explícita en el següent fragment de Claudio Tolomei: «...se costoro che così nobilmente scrissero niente havessero scritto, non però questo idioma sarebbe spento di nissuno uso. Prima certo sono le parole, poscia gli scrittori.»¹⁹

3. Ja hem esmentat que a Itàlia, durant els segles XVI i XVII, els autors clàssics en vulgar (especialment Dante, Boccaccio i Petrarca) es convertiren en el punt de referència obligat de totes les discussions lingüístiques. Era lògic si teníem en compte que, a diferència de Castella i de França, no hi havia un poder polític que pogués dirigir la unificació lingüístico-literària: les *lletres* hi havien de suplir, necessàriament, les *armes*. Als Països Catalans la situació era, en aquest aspecte, semblant: la cort reial i la cancelleria, que durant els segles XIV i XV havien jugat un paper directiu i unificador fonamental, desaparegueren definitivament amb els Àustries. És lògic, per tant, que qualsevol història de la llengua examini atentament de quina manera es valorà la pròpia tradició literària i de quina manera aquesta jugà, o deixà de jugar, un paper determinat en la creació de la llengua literària moderna dels Països Catalans.

tins, diu: «... ma io, povero vecchierello, come posso cosí presto dimenticarmi una lingua usata già da cinquanta in sessanta anni in qua, ed impararne un'altra nuova, massime che, come vedete, mi cominciano a cascare i denti» (citad per GIANCARLO MAZZACURATTI, *Letteratura cortigiana e imitazione umanistica nel primo 500* (Napoli 1966), pàgs. 49-50).

18. N. MACHIAVELLI, *Discorso*, pàg. 24 de l'edició de B. T. SOZZI.

19. Citad per M. VITALE, *op. cit.*, pàg. 82.

Si repassàvem les impressions o reimpressions d'autors clàssics catalans en els primers tres quarts del cinc-cents, de seguida constataríem l'existència d'una ruptura important amb la tradició literària catalana:

a) 1521: Ramon Llull, *Blanquerna* (València), *traduït i corregit ara novament dels primers originals i estampat en llengua Valenciana* per Joan Bonllavi, de Barcelona;²⁰

b) 1523: Francesc Eiximenis, *Scala Dei* (Barcelona), *novament traduït de Lemosi en nostra llengua vulgar Valenciana*;²¹

c) 1531: Jaume Roig, *Spill o Llibre de les dones* (València), amb una dedicatòria «Als peritíssims lectors», atribuïda, sovint, a Onofre Almudèver, que diu així:²²

«Criat en la patria ques diu limosina
no vol aquest libre mudar son llenguatge:
...
Portant en sa llengua tan gran elegàntia,
segons lo trobarem volgueren dexarlo,
puix fora difícil y gran arrogàntia
pinçar tals conceptes, mudant la substàntia,
y vici y gran culpa en res alterarlo.
...
Son molts qui dels altres tractats traduexen,
hil nom tiranizen ab sols hun capitol,
y ab ell de les obres les flors destrocixen,
y sembren baladres, arrullen y fleixen,
per sols usurparse lo nom y lo titol».

El 1561 es féu una nova impressió del llibre de Jaume Roig a València i a Barcelona. El 1665 fou traduït al castellà per

20. JOSÉ RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, II (Madrid 1929), pàgs. 332-348.

21. MARIÀ AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid 1923), núm. 434. Aquesta obra havia estat impresa el 1494 a Barcelona.

22. RIBELLES, *op. cit.*, II, pàgs. 546-572.

Llorenç Matheu i Sanç *para que mis hijos le puedan entender*, sense que s'arribés a imprimir;²³

d) 1539: primera impressió de les obres d'Ausiàs March (València) en versió catalana i castellana, preparada, aquesta, per Baltasar de Romaní i dedicada al duc de Calàbria. Les obres d'Ausiàs March foren impreses altra vegada a Barcelona el 1543 *ab una declaratio en los marges de alguns vocables scurs* i el 1545, *Posades totes les declaracions dels vocables scurs molt largament en la taula*; a Sevilla el 1553, ara només la versió castellana de Romaní; a Valladolid el 1555 amb un *vocabulario de los vocablos en ellas contenidos*, preparat per Juan de Resa; a Barcelona el 1560, impressió preparada per Francesc Calça i Antic Roca que conté una *taula i alphabet de vocables scurs*; a València el 1560, en versió castellana de Jorge de Montemayor; a Saragossa el 1562 i a Madrid el 1579 aplegant les versions de Romaní i de Montemayor; el 1633 a València en versió llatina de Vicent Mariner *ex vernacula prisca lingua Lemovicenci, qua tunc Valentini utebantur*;²⁴

e) 1557: la *Crònica* de Jaume I (València) amb una *taula de les paraules difícils ques troben en la chronica del Invictissim Rey en Jacme, axi Llemosines com Arabiques, com Franceses, e declaració de aquelles*;²⁵

f) 1558: la *Crònica* de Ramon Muntaner (València), reimpressa a Barcelona el 1562.²⁶

Tret d'Ausiàs March i de Jaume Roig, sembla que tota la producció literària catalana anterior al segle XVI hagi estat oblidada gairebé totalment.²⁷ El fet es fa patent en el *Canto de Turia*

23. JOSEP ROMEU I FIGUERAS, *Poesies en català de Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle XVII*, I, «Els Marges», XIV (1978), pàgs. 98-111, i II, *ibid.*, XVI (1979), pàgs. 65-92.

24. RIBELLES, *op. cit.*, II, pàgs. 354-407.

25. RIBELLES, *op. cit.*, II, pàgs. 303-322.

26. RIBELLES, *op. cit.*, II, pàgs. 433-452.

27. No crec que les impressions de les obres de Llull, Eiximenis i de les *Cròniques* de Jaume I i de Muntaner puguin ésser considerades amb una òptica literària: si bé avui tenen, per a nosaltres, un valor literari

que Gaspar Gil Polo inclogué a la fi del llibre tercer de la seva continuació de *La Diana enamorada* (València, 1564):²⁸ quan el Túrria con el espíritu adevino canta los varones celebres y estraños que aqui seran despues de largos años, només esmenta dos poetes valencians —Ausàs March, el *gran varon que celebrado sera con clara fama en toda parte* (subsidiàriament hi apareixen també els altres poetes del seu llinatge: Pere, Jaume i Arnau March), i Jorge del Rey, Jordi de Sant Jordi, que segons una absurda tradició havia estat plagiat per Petrarca: *Italia de su verso terna espanto, y ha de morir de envidia de su canto*.²⁹ Difícilment podia Gil Polo considerar com d'autors propis —útils, per tant, per fonamentar la creació d'una llengua literària— unes obres que amb una certa constància es consideraven escrites en una llengua antiga i tan distinta de la llengua del moment que era necessari traduir-les a la llengua moderna o afegir-hi *taules* amb els *vocables scurs* i la seva *declaració*.³⁰ No és ara el moment d'estudiar fins a quin punt tenia un fonament real, és a dir, lingüístic, aquesta idea,³¹ ni si els distints territoris dels Països Ca-

evident, en el segle XVI es valoraven fonamentalment amb una òptica religiosa o històrica.

28. Faig servir la reimpressió del 1778 (Madrid, Antonio de Sancha) preparada per D. Francisco Cerdá y Rico, autor a més de les *Notas al Canto de Turia o noticias históricas de algunos poetas y escritores del Reino de Valencia* (Madrid, Antonio de Sancha, 1778). Aquestes dues obres han estat reproduïdes en facsímil a València l'any 1979. És interessant comparar aquest *Canto de Turia*, del segle XVI, amb el *Pròleg* que Ferran Valentí inclogué a la seva traducció de les *Paradoxa* de Ciceró el 1450 (impresa per la Biblioteca Catalana d'obres Antiques, Barcelona 1959): Valentí cita més autors catalans que no pas Gil Polo i, a més, ho fa amb una intenció literària que no trobem en aquest.

29. Aquest Jorge del Rey, contemporani de Jaume I i distint, per tant, de Jordi de Sant Jordi, no ha existit mai, òbviament. Fóra interessant d'estudiar la gènesi i la difusió d'aquesta idea errònia, que té, em sembla, un interès evident des del moment que s'utilitza per poder afirmar la influència d'un autor valencià trobadoresc en l'obra d'un dels creadors del vulgar literari a Itàlia.

30. Vegeu, sobre aquestes «taules de vocables scurs», el treball de Modest Prats en aquest mateix volum.

31. MAX CAHNER, *Epistolari del Renaixement*, I (València 1977), pàgs. 25-26, creu que la llengua catalana experimentà al començament del se-

talans la feien seva d'una manera idèntica;³² allò que ens interessa és remarcar-ne l'existència i, per tant, l'operativitat ideològica. Com diu en el segle XVII Vicent Mariner, «la llengua llemosina que abans utilitzaven els valencians» és sentida (és, per tant) com una llengua distinta. Com a corollari d'aquesta idea sorgí el concepte de llengua llemosina: la llengua antiga, comuna a tots els Països Catalans, de la qual haurien sorgit el català i el valencià. És així com es consolidà ideològicament la ruptura amb la pròpia tradició —concretada en la creació ideològica d'una llengua llemosina a la qual pertanyerien els autors clàssics— que afavoria, racionalitzant-la, la pèrdua de la consciència de la unitat lingüística.³³

Aquest trencament amb la tradició literària clàssica és important perquè, com és ben sabut, durant el Renaixement la tensió entre antiguitat i modernitat fou particularment forta. També perquè, com ja hem dit, una literatura convertia una *favella* en una *lingua*, condició indispensable per competir amb el llatí. Aquesta llengua literària podia haver-se fet a partir de la imitació dels autors clàssics autòctons. Això proposà Onofre Almuðever en la dedicatòria «Als peritíssims lectors» (si la va escriure realment ell) de l'*Spill* i, més explícitament, a l'*Epístola proemial als lectors* que inclou en l'edició de *Lo Procés de les olives i Somni de Joan Joan* (València, 1561), seguida generalment de

gle XVI una transformació prou profunda com perquè la llengua anterior pugui ésser considerada antiquada. Vegeu també MODEST PRATS, *Pròleg a ALBERT ROSSICH, Una poètica del Barroc* (Girona 1979), pàgs. VII-XLVI. La qüestió, però, té una importància relativa en el context del nostre treball: les creences que conformen una ideologia són, per a nosaltres, més importants que la mateixa realitat d'aquestes creences.

32. Així, per exemple, és interessant notar que l'obra de Jaume Roig fou impresa a Barcelona i a València el 1561. Aquestes dues impressions difereixen perquè la de Barcelona és molt fidel a l'edició *princeps* del 1531 mentre que la de València en modernitza l'ortografia. Significa això que a València existia una voluntat modernitzadora absent al Principat? Té alguna cosa a veure aquesta actitud distinta amb una creença més profunda a València que a Barcelona de la caducitat de la llengua antiga?

33. Vegeu ANTONI FERRANDO FRANCÉS, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* (València 1980).

l'obra de Jaume Roig: «...vos exhorte, amoneste y tant quant puch encarregue que torneu sobre vosaltres y respongau per la vostra honra en no dexar perdre les obres de tan celebres autors, sino que renouant les,³⁴ mostreu a les nacions estranyes, la capacitat de les persones, la facundia de la llengua y les coses altes que en ella estan escrites (...) Y no res menys pot seruir per Estimulo dels moderns Poetes pera mourels a fer obres que resten en memoria a ymitacio de aquestos, y conexer sa culpa los que ab arrogancia presumexen en fer cinch cobles de ser tan consumats que de ningu volen ser aconsellats ni corregits, de hon ve que ara en los nostres temps nos fan obres semblants ha estes y cada dia se va perdent tan virtuos exercici...».³⁵

La tendència general del Renaixement català, però, no era pas aquesta, com el caràcter defensiu de l'exhortació d'Almudèver (*torneu sobre vosaltres*) sembla indicar-nos: la barrera idiomàtica que fictíciament s'havia aixecat entre la llengua antiga i la llengua moderna impedia la consolidació d'una tendència vertical i autòctona, i afavoria, en canvi, una direcció horitzontal i cosmopolita en la creació de la llengua literària.³⁶ És aquesta direcció allò que ens explica que abans de l'inici de l'últim quart del cincents s'intenti de presentar-nos Ausiàs March —considerat, en definitiva, un símbol de tota la tradició literària catalana— com un poeta modern que transcendeix la pròpia nació. Les edicions que es feren de la seva obra entre 1539 i 1570 prou que ho expliciten. Baltasar de Romaní en féu una impressió bilingüe el 1539, que el 1553 es reimprimí ja només en castellà; Juan de

34. *renovar* en aquest text s'ha d'interpretar com «reimprimir». En un fragment posterior es veu més clar: «...havent tornat a renovar lo llibre de aquell excellent cavaller y doctor en Medicina Mestre Jaume Roig: del qual ia anaven faltant los originals». He afegit després de *renovant les* una coma per poder entendre el text. La resta coincideix amb l'edició del text feta per Josep Ribelles Comín; cf. la nota següent.

35. J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografia de la llengua valenciana*, I (Madrid 1915), pàgs. 263-265.

36. Vegeu GIUSEPPE GRILLI, *Pròleg a FRANCESC VICENÇ GARCIA, Sonets* (Barcelona 1979), pàgs. 5-26.

Resa obtingué el privilegi de l'edició de 1555 «por quanto por parte de vos Juan de Resa nuestro capellán, nos fué hecha relación que vos con diligencia aviades buscado y copiado las *obras de Ausias March* poeta Español» i perquè «por estar las dichas obras enserradas en lengua lemosina, en quel dicho auctor las avia escripto: eran entendidas de pocos (a lo menos Castellanos)...»;³⁷ i el 1560 Jorge de Montemayor les traduïa de *lengua Lemosina en Castellano*. Ausiàs March se'ns presenta com un poeta «espanyol». Aquesta mateixa idea la trobem en un sonet que Francesc Calça inclogué a l'edició barcelonina del 1560, el títol del qual és ben explícit: *Francisci Calsae in laudem Ausiae Marci Hispani poetae Carmen*. Calça en un altre sonet de la mateixa edició —*Sonet del mateix en labor de mossen Ausias March*— afegia al caràcter hispànic de March una altra característica: la modernitat. Oposa Homer, el gran poeta dels antics, a Ausiàs March, el gran poeta modern: *Tots los que vuy en letras posats viuen / Ausiàs March jutgen que'l sobrentona*.³⁸

Contra aquesta interpretació cosmopolita —que transcendeix la pròpia tradició nacional catalana en fer-lo hispànic— i moderna d'Ausiàs March, Onofre Almudèver, en l'*Epistola proemial als lectors*, escrita a la mateixa època que els sonets de Calça, proposava, inútilment de moment, un replegament: la *Rabo* parla a l'autor i li diu que «seus van perdent les Perles e Margarides que ab continues vigilies los vostres passats adquiriren, y apres les vos dexaren... que aço sia veritat, provas entre les altres ab les obres de aquell vostre Excellentissim Poeta y estrenu cavaller mossen Ausias March, que essent natural Valencia los Cathalans lo san volgut aplicar,³⁹ y los castellans han treballat de entendre'l, fentlo en achademies publiques llegir».

37. RIBELLES, *op. cit.*, II, pàgs. 377-378. Vegeu també J. M. MIQUEL I VERGÉS, *La filologia catalana en el període de la decadència*, «Revista de Catalunya», 1938, I (pàgs. 63-80), II (pàgs. 261-285), III (pàgs. 429-452) i IV (pàgs. 641-672); esp. pàgs. 74-75.

38. JOAQUIM MOLAS, *Francesc Calça: Poemes*, «Els Marges», XIV (1979), pàgs. 77-95.

39. *Aplicar* s'ha d'entendre amb el significat d'«apropriar».

Onofre Almudèver protesta, en aquest text, de l'«aplicació» d'Ausiàs March per part dels catalans i castellans, tot prenent-lo com el símbol de tota la tradició literària, i proposa una reapropiació restrictiva d'Ausiàs en tant que poeta exclusivament valencià. Deixant de banda que el text d'Almudèver explicita clarament la crisi de la unitat lingüística, sembla que la proposta que fa no podia quallar en una època en la qual «Espanya» era encara un projecte —i no res més— interpretable de maneres diverses, algunes de les quals, òbviament, podien ésser atractives a totes les nacions peninsulars. *Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* que Cristòfor Despuig escrivia devers el 1557⁴⁰ exposen, precisament, aquesta diversitat d'interpretacions d'«Espanya»: l'herència dels gots, aquella mítica «Espanya perduda», era reivindicada per Despuig com una cosa pròpia —«per los gots i alans se nomenà Cathalònia una part de la província de Tarragona»⁴¹ en contra d'intents similars dels castellans destinats a tenir més èxit en el futur —«la major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província no és Espanya, y per ço que nosaltres no som verdaders espanyols; no mirant los pecadors benaventurats quant gran engany reben, y quant ignorants són y quant segos de enveja y malícia van, que aquesta província no sols és Espanya mas és la millor Espanya».⁴² Al voltant d'un projecte únic —*Hispaniam restaurare et recuperare*—, es menava una lluita per aconseguir-ne l'hegemonia; Despuig la mena, però, amb un caràcter defensiu, com preveient una derrota que havia de posar les bases de tota la historiografia espanyolista posterior⁴³ i havia de marginar definitivament els

40. CRISTÒFOR DESPUIG, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, a cura d'EULÀLIA DURAN (Barcelona 1981).

41. Sobre el «tema dels gots», vegeu ROBERT B. TATE, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV* (Madrid 1970); Joan Margarit i Pau, *cardenal i bisbe de Girona* (Barcelona 1976), i Margarit i el tema dels gots, dins *Actes del V Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Montserrat 1980), pàgs. 151-168.

42. CRISTÒFOR DESPUIG, *Los colloquis...*, pàg. 102 de l'edició d'EULÀLIA DURAN.

43. El menendezpidalisme seria l'exemple més escandalós d'aquesta utilització ideològica del tema dels gots en un sentit espanyolitzador.

catalans del projecte espanyol: els castellans «tots són casi de esta manera, *que* per no publicar la glòria dels espanyols que no són castellans, celen la veritat, y per fer gloriosa la sua pròpria nació no dubten d'escriurer matèria... Y també casi tots los historiògrafos castellans estan en lo mateix de voler nomenar a Castella per tota Espanya».⁴⁴ D'aquesta manera, la nació catalana «vuy també se està arrimada com ho està la aragonesa y la valenciana, que estos castellans s'o beuen tot».⁴⁵

En uns moments en què Cristòfor Despuig reclamava, encara que clarament a la defensiva perquè «els castellans s'o beuen tot», una col·laboració plurinacional —deixeu-me utilitzar anacrònicament l'expressió— en la construcció d'«Espanya», sembla evident que la tradició literària catalana podia ésser considerada com una part de la tradició hispànica comuna en la qual es basaria, parcialment, el projecte. A partir del moment, però, en què Castella s'apropià del concepte d'«Espanya» —allò que temia i atacava Despuig— començaren a aparèixer propostes de replegament nacionalista que intentaven de defensar l'exclusivitat catalana del patrimoni literari.^{45a} Joaquim Molas situa vers el 1568 el canvi, les causes del qual haurien estat fonamentalment «la fallida dels planteigs humanístics, [el] tancament de Castella decretat per Felip II, [la] pressió creixent de la política i la cultura castellanés, [l']aparició fulgurant de la poètica barroca».⁴⁶ Així, Francesc Calça, a la *Sentència* inclosa en la *Relacion / de las grandes / fiestas que en esta / ciudad de Barcelona se han / becho, à la Canonización de su hijo San Ramon / de Peñafort, de la Orden de / Predicadores* (Barcelona, 1601), després de preguntar-se *Los catalans, per què dexam la llengua?*, canvia la

44. CRISTÒFOR DESPUIG, *Los colloquis...*, pàg. 97.

45. *Ibid.*, pàg. 88.

45a. Sobre l'evolució del concepte d'«Espanya», vegeu JAUME VICENS VIVES, *Formació, valor i concepte del mot Espanya en la Catalunya decadent*, «Victors», Girona, març de 1936. Aquest treball ha estat reproduït per JOAQUIM NADAL I FARRERAS, *Un article desconegut de Jaume Vicens Vives*, «Els Marges», XII (1978), pàgs. 108-114.

46. JOAQUIM MOLAS, *op. cit.*, pàg. 84.

interpretació d'Ausiàs March del 1560 (cf. pàg. 103 d'aquest treball), passant-lo a considerar, ara, com un poeta català i lligat a l'antiga tradició trobadoresca:

«Los provençals y lymosins poetas
an inventat la molt delicad.art
... ..
Ausias Marc en ella fonc poeta
tan excellent qu'és tingut per més net
de quants bells rims y bells cants agen fet
y axí en son temps sa troba fou eleta.

La Gaya fonc Sciència nomenada
pels catalans antics de gran renom,
y és gran dolor no entendre per què y com
casí per tots greument és menyspreada.
En castellà tot hom se dón.a scriure
tenint per cert que.ls serà més profit
y donaran axí mayor delit;
emperò molts an donat més que riure».⁴⁷

És la poètica moderna allò que, en les circumstàncies polítiques de finals del segle XVI —i no pas, òbviament, per cap raó natural—, afavoreix l'ús del castellà; cal, per tant, un retorn a la poètica trobadoresca antiga i a la llengua catalana. El text de Calça no és l'únic ni el més antic. Després de l'*Epístola proemial als lectors* d'Onofre Almudèver (1561), que com ja hem dit és un text que s'avança, exhortant-hi inútilment, al replegament posterior a 1568, s'havia publicat a Barcelona (1574) l'obra poètica de Joan Pujol.⁴⁸ En la *Visió en somni* ens descriu, en el «castell de *Presumpció*», un grup de gent, «llegint uns dits de molta subtilesa, / e quiscú d'ells, sens primor, ab contesa, / lo seu parer volia sustentar», al qual es dirigeix «un hom ab cara molt fella» que els reprèn la pretensió d'«entendre bé mossèn Auziàs

47. *Ibid.*, dàg. 93.

48. JOAN PUJOL, *Obra poètica*, a cura de KARL-HEINZ ANTON (Barcelona 1970).

March» i els foragita, juntament amb el mateix Joan Pujol, a «la casa d'ignorança, / on qui està enclòs pot perdre l'esperança / d'eixir-ne mai, sens d'altri ser guiat». Pujol troba a «la casa d'ignorança» el poeta Ausiàs March que diu d'ell mateix que «A poc a poc, pertot vaig declinant / de mans en mans, vaig pijorant sempre» i explica, aleshores, com judica les traduccions que s'han fet de la seva obra:

«Traduccions ab molt grans desbarats
han fet de mi en llengua castellana,
com qui, cansat d'anar per terra plana,
va per barrancs, muntanyes i terrats;
Montemayor ha fet quant ha sabut,
si bé feu poc, puix bé no m'entenia;
nigú darà sens llum segura guia
en lloc escur, trist i desconegut.

De quant ha fet aquest no em meravell
per ser estrany, puix, sens niguna manya,
los naturals, girant-me en llengua estranya,
ja molt temps ha girat m'han lo cervell;
En Romaní bé pot donar raó
del que tinc dit; doncs prenga paciència,
puix que m'ha tret del regne de València,
posant mos dits en gran confusió».

Joan Pujol defensa, en aquest poema, la impossibilitat de traduir l'obra ausiasmarquiàna —rebutja, per tant, qualsevol apropiació cosmopolita—: tant «el poc que ha fet Montemayor», comprensible perquè «és estrany», com el que ha fet Baltasar de Romaní, «han girat lo cervell» del vell poeta i «han posat sos dits en gran confusió. Joan Pujol, d'altra banda, també qüestiona la possibilitat de qualsevol interpretació moderna de l'obra d'Ausiàs March:⁴⁹

49. Karl-Heinz Anton proposa (*op. cit.*, Pròleg, pàgs. 5-11) considerar l'obra de Joan Pujol —la *Visió en Somni* especialment— com un intent de reinterpretació de l'obra d'Ausiàs March en clau contrareformista. Aquesta opinió ha estat repetida després per gairebé tots els historiadors de la nostra literatura.

«Lo meu parlar molt no el pot exalçar,
 puix, tant com és, nígú pot engrandir-lo;
 al diamant, qui pot més enfortir-lo?
 a l'or brunit, qui el pot sobredaurar?
 ells han en si la sua qualitat,
 i per llaor no minva ni pot créixer...»

«Los dits» d'Ausiàs March «han en si la sua qualitat» i, per tant, no els calen ésser reinterpretats. L'afirmació de Pujol em sembla concloent.

Dos altres textos, posteriors al de Calça, insisteixen en la mateixa direcció.^{49a} En primer lloc, el *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don Jaume segon* (Barcelona, 1602) d'Onofre Manescal, que inclou un capítol dedicat a tractar *Dels homes doctes catalans*.⁵⁰ Aquí se'ns diu que «Arnau March, Pere March, Jaume March, y Juan Berenguer de Mas de Ovelles, an escrit en Poesia, pero qui mes ses esmerat en esta materia es estat Ausias March».⁵¹ Que Ausiàs March sigui considerat un poeta català que ha tractat la mateixa matèria que Arnau, Jaume i Pere March i Berenguer de Masdovelles ens n'indica una clara adscripció trobadoresca i catalana, semblant a la de Francesc Calça a la mateixa època.

En segon lloc, la dedicatòria *Als lectors* que Joan Baptista Ballester incloué en el *Ramallet del bateig* (València, 1667): aquí ens diu que la llengua catalana (l'autor parla del valencià però fa referència clara a la unitat de la llengua)⁵² «pera traduir-la en altra llengua, son menester altres tantes paraules, com se veu en los

49a. Recentment JOAN SANTOLÀRIA FERRER ha publicat un llibre sobre *Guissona* (1982) en el qual inclou el poema *Als Poetes catalans* que va escriure el canonge Jeroni Ferrer entre 1610 i 1620. Aquest, coincideix amb les idees de Calça i de Pujol sobre el retorn a la lírica trobadoresca i sobre Ausiàs March. Vegeu la reproducció d'aquest poema, amb ortografia actualitzada, a l'«Avui» de l'1 de febrer de 1983.

50. Pàgs. 71, 72.

51. Pàg. 71.

52. Diu: «Parlavás lo Valenciá language en Proença, tota la guiana y França gòtica, y ara en Catalunya, Regne de Valencia, Mallorca, Menorca y Ivisa».

sonetos de Mosen Febrer, y en la Cudolada de Jaume Roig, que may la han poguda traduhir bé, com ni Ausias March, encara que ho empengué Jordi de Montemayor, Poeta portugués...». La dificultat de traduir del català al castellà hauria d'ésser un argument suficient per evitar-ho; sospitant, però, que no ho serà, Joan Baptista Ballester ens diu que «he volgut donar, amich lector, estes regletes, encara que fluix raig pera els pasos de tan espesa fosca, perque he possat estudi, que casi tot lo Sermó tinga paraules tan valencianes, que ni mudant-les la terminació, no les pugues castellanechar...».⁵³

Aquest ambient, contrari a la sortida d'Ausiàs March del clos exclusiu de la tradició de la literatura catalana antiga, deu tenir alguna relació amb les disculpes de Marc Antoni de Camós i de Requesens que el 1598, a *La Fuente Desseada o institució de la Vida honesta y Christiana* (Barcelona), ens presenta Ausiàs March com el representant de la llengua catalana davant del qual intenta de justificar el seu abandó del català, fet que el poeta aparentment aprova:

«Y a Dante vi, y Petrarca alli y con ellos
a Ausias March, que en parte esta suprema.
Bien puede con el habla conoscellos,
y mas al buen Ausias, que con mengua
mostro quererme asir de los cabellos:
Diziendo: poco crees que te amengua
averte de la patria enagenado,
sacando tu concepto en otra lengua?
Señor, le respondi, si perdonado
merescio ser jamas del yerro alguno,
no he de ser yo de vos el mas culpado.
Que sobre los quinze años puesto uno,
y aquel aun no cumplido, hize camino
de vuestra patria y mia, a mi importuno.
... ..
Esto es causa señor, que tan trocada

53. JOSÉ RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, III (Madrid 1939), pàgs. 35-37.

veays mi Catalan, en lengua agena,
y no por ser de mi menospreciada.
Parece que me dixo: en ora buena». ⁵⁴

A finals del segle XVI sembla que s'havia arribat a una situació en la qual l'oposició estrictament literària entre retòrica antiga (o trobadoresca) i moderna (els inicis del Barroc) tenia un corollari lingüístic clar. El fet té una importància extraordinària si atenim que allò que es debatia era la creació d'una llengua literària. No es tractava encara d'un debat sobre la llengua dels Països Catalans sinó d'un debat sobre la seva llengua escrita. L'assimilació de la llengua catalana a una tradició poètica antiga (allò que Joan Pujol en deia *anar per terra plana*) equivalia a la renúncia a participar, amb una òptica lingüística catalana, en la literatura moderna (*anar per barrancs, muntanyes i terrats*, segons Pujol). No és pas difícil de comprendre les repercussions lingüístiques del fet: durant el Barroc qualsevol planteig literari modern haurà de tenir com a punt de referència la llengua castellana a la qual se cedia des d'ara el monopoli de la modernitat.

4. La creació ideològica d'una «llengua llemosina» distinta dels dialectes catalans de l'època va representar la solució de continuïtat en la nostra història literària que va impedir en el segle XVI que els clàssics «llemosins» juguessin un paper modèlic, a través de la *imitatio* i en tant que *auctoritates*, en la creació del català literari modern. Amb això no volem pas afirmar que els nostres autors clàssics anteriors al segle XVI no hagin tingut un lloc de primer ordre en la història de la llengua catalana durant el segle XVI, sinó que aquest lloc, lligat a una retòrica *démodée* i a una llengua ideològicament estranya, exigia l'abandó de qualsevol pretensió de modernitat literària i l'acceptació d'una artificialitat lingüística que negava qualsevol lligam entre la llengua escrita i la llengua parlada. Aquest darrer fet no

54. *Libro Tercero*, pàgs. 166-167.

ens ha pas de sorprendre: la relació llatí/català entre els segles IX i XII i la relació provençal/català entre els segles XII i XIV presenta caràcters molt similars. D'altra banda, durant tot el Renaixement la idea d'una llengua literària artificial és constant. Pensem només en algunes de les afirmacions que apareixen en el context de la polèmica italiana o en els tractats teòrics castellans. Precisament la relació entre llengua escrita i llengua parlada és un dels elements bàsics en totes les discussions lingüístiques de l'època, davant del qual es podien prendre dues posicions: en primer lloc, la separació entre llengua literària i llengua parlada, que així eren considerades com dues entitats lingüístiques diferents —fet que comportava, sempre, l'acceptació de l'artificialitat de la llengua escrita i, sovint, una opció favorable a la llengua antiga— i, en segon lloc, la consideració de la llengua parlada pels sectors cultes cortesans, de l'ús, com la font a partir de la qual havia de sorgir la llengua literària —fet que comportava, en bona part, un cert rebuig dels clàssics com a model. Ja hem vist com la primera de les opcions, a casa nostra, tenia molt poques possibilitats de reeixir. Examinem, ara, l'altra posició.

Als Països Catalans també trobem autors que defensen explícitament la modernització de la llengua literària a partir d'un lligam més estret amb la llengua parlada. Així, Jeroni Pujades l'any 1609 imprimí a Barcelona la primera part de la *Coronica Universal del Principat de Cathalunya* amb un *Prolech de l'autor* on, després de justificar-se per haver escrit en llengua catalana la *Coronica*, ens declara la seva voluntat de trobar una llengua literària lligada a l'ús: «Y no han faltat persones de bona voluntat quem advertissen, excusas tot lo possible los termens Latins: y miras be en les Orthographies Cathalans. Que en lo un cap jo pensava assertar: per ser millor aquella llengua, ques acostames à la mes comuna: com Hebrea, Grega y Llatina. Y estar cert que si jo parlas lo Cathala vell, molts nol entendrian: com no entenhen lo antich Lemosi: y altres nol volrrien llegir, ni oyr. Y en lo altre cap he volgut remirar-me: y perventura errare en tot. Perque axi com en Castella hi ha diferencia de llenguas, entre la

nova i la vella:⁵⁵ del Manchego al Andaluz, y altres: axi la frazis, o modo de parlar en Cathalunya en cada Bisbat es diferent. Y a cada poble li apar que lo seu us de llengua es lo millor. Y com diu Sanct Hieronym: los nobles com à tals parlan urbanament: y los plebeos rusticament: y à cada qual apar que parla delicadament. Perço es necessari acomodarse à tots, y fer que si la frazis es diferent, lo esperit y sentiment sian iguals (...). Sols apuntare: que Don Antoni Agustí digníssim Archebisbe de Tarragona Primat de Espanya (...) à la fi, en lo nove dels seus Dialogos diu: rasament. Que les regles dels Grammatichs en la Orthographia, no son sempre certas. Nis pot donar altra raho bona, per ques dega escriure mes de aquesta, que de aquella manera: sino perque axi escrigueren, o escrihuen los de aquell, o de aquest temps. Y que en asso es lo millor, seguir lo us».⁵⁶

Unes idees semblants, encara que molt més explícites, expressà Marc Antoni Ortí una cinquantena d'anys més tard a la *Dedicatòria* als jurats i síndics de València del *Siglo quarto de la conquista de Valencia* (València, 1640) i a la *Dedicatoria del Segundo centenario de los años de la canonización del Valenciano apostol San Vicente Ferrer* (València, 1656):⁵⁷ a la primera de les dues obres ens diu que si l'hagués escrita en català, «lo que yo procurara en tal cas, fora mostrar que-s pot parlar ab major elegancia y cultura que la Castellana, desterrant de ella les veus antigues, per les quals la solien nomenar llengua Llemosina. Perque yo so de parer, de que en estos temps lo mateix seria parlant en valencia dir *llur, jatsia, celleshores*, y altres vocables antics, que

55. La traducció castellana de la *Coronica* (Barcelona 1829) dóna aquest fragment així: «Porque así como en Castilla hay diferencia de lenguas entre la Nueva y la Vieja, entre el Manchego y el Andaluz...» (pàg. XL). Aquesta versió només permet una interpretació geogràfica de les diferències lingüístiques del castellà a què al·ludeix Pujades. La versió original, però, podria interpretar-se així o incloent una dimensió diacrònica: *la nova i la vella*, amb minúscules, podria fer referència a l'oposició entre llengua antiga i llengua moderna; el *Manchego* i l'*Andaluz*, amb majúscules, a una dimensió geogràfica. No és segur que sigui així, però no és impossible.

56. *Prolech*, pàgs. 3-41.

57. *RIBELLES, op. cit.*, III, pàgs. 107-119. La citació és de la pàg. 109.

si en castella diguesem *maguer, yantar, fincar de binojos* y altres; que tambe la nostra llengua, ab lo discurs del temps se ha anat polint y enriquint, com la Castellana, puix te tambe disposició per a rebre lo adorno que a la de Castella li comunica la Llatina...».

En aquest darrer text, Marc Antoni Ortí defensa, com Jeroni Pujades en el d'abans, una llengua literària basada en el català modern: el català «es pot parlar ab major elegancia y cultura que la castellana... desterrant de ella les veus antigues...». Tant Jeroni Pujades com Marc Antoni Ortí admeten, però, que la llengua literària ha de posseir unes qualitats de les quals pot prescindir la llengua parlada: Pujades vol escriure en una llengua que s'acosti a *la mes comuna* i, enfront de la diversitat dialectal —geogràfica i social—, afirma que *es necessari acomodarse a tots*; Ortí pretén escriure en una llengua que *té també lo adorno que a la de Castella li comunica la llatina*. Ningú amb pretensions literàries, ni aquells que reclamaven una llengua literària lligada a l'ús, no podia defugir la realitat que imposa l'escriptura i que converteix tota llengua escrita en una llengua, en certs aspectes, diferent de la parlada.

Una anàlisi del *Bononia, sive Libris sacris in vernaculam linguam convertendis, libri duo* (Basilea, 1556) de l'humanista Frederic Furió i Ceriol⁵⁸ ens podria il·lustrar una actitud distinta. L'obra de Furió ens presenta un diàleg entre l'autor del llibre, partidari de la traducció de les Sagrades Escripures al vulgar, i Joan de Bolonya, partidari de l'ortodòxia catòlica que les prohibia. Joan de Bolonya basa els seus arguments en el fet que «no és possible de traduir adequadament ni de l'hebreu, ni del grec, ni del llatí al vernacle» perquè aquests «tenen també llurs varietats, adés en els verbs simples, adés en les conjuncions, que és d'on emanen les formes de dir i les locucions»;⁵⁹ tampoc no és

58. Vegeu GERMÀ COLON, *L'humanista Furió Ceriol i la unitat de la llengua*, dins *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, I (Montserrat 1980), pàgs. 117-130.

59. G. COLON, *L'humanista Furió...*, pàgs. 121-123: «Hae igitur causae me impellunt, ut credam, neque de Hebraeo, neque de Graeco, neque de

possible de traduir perquè les llengües vulgars evolucionen massa ràpidament, com ho demostra el fet que «fa dos-cents anys, València parlava de manera que si tu podies pronunciar alguns mots d'aquell temps, ja no series compres més que si no els havies dit».⁶⁰ La inestabilitat dels vulgars i la consegüent disposició dialectal els privava, així, de la dignitat que havia de caracteritzar qualsevol llengua literària —que era reconeguda, en tant que llengües «mortes», a l'hebreu, el grec o el llatí. Aquestes limitacions del vulgar i no res més era allò que feia necessària, per superar-les, l'artificialitat de la llengua literària. Frederic Furió respon a les objeccions del seu oponent amb el text següent: «Però (com deies) s'hauran de preparar noves traduccions cada segle perquè si no se'n treuen aquelles paraules que cauen en desuetud i se n'hi posen de noves i habituals, gairebé, o ni tan sols gairebé no s'entendria un text. D'acord, com tu dius, però i què? si la llengua pàtria canvia, que canviï la traducció de les Sagrades Escripures fidelment, i no només cada cent anys, sinó també, si cal, cada deu anys».⁶¹ Furió no renuncia a les traduccions bíbliques en vulgar. La seva posició, però, d'un naturalisme molt més radical que el de Pujades o Ortí, li fa proposar una relació gairebé biunívoca entre llengua parlada i llengua escrita: si és necessari, diu, que les traduccions siguin renovades, seguint el ritme evolutiu de la llengua parlada, cada cent o cada deu anys, i que siguin, també, adaptades a les variacions dialectals. En aquest sentit es pot dir que Furió està d'acord amb la realitat lingüística que Joan de Bolonya descriu si bé no creu que sigui un impediment per fer les traduccions. De fet, Furió pro-

Latino commodè in vernaculam linguam transferri posse... quandoquidem hae suas etiam habent varietates, & verborum simplicium & coniunctionis, unde dicendi formae & phrases emanant».

60. G. COLON, *op. cit.*, pàg. 124. A la nota 21 dóna la traducció del text llatí, que diu així: «... ducentis retrò abhinc annis ita Valentia loquebatur, ut si ex illa memoria verbum aliquod fando in medium producas, nihilo magis intelligaris, quàm si verbum non fecisses».

61. G. COLON, *op. cit.*, pàg. 129, nota 34, només dóna el text llatí que, en aquest cas, hem traduït nosaltres mateixos.

posa l'ús d'una llengua escrita no literària —com a mínim en el sentit que la paraula «literari» té en el Renaixement—, segurament a causa de la intencionalitat religiosa de les traduccions que desitja.

Si a Itàlia el naturalisme lingüístic de mitjan segle XVI expressava una voluntat hegemònica de Florència que impedia tota unificació lingüística consensuada —fet que és expressat per la idea que els que no parlen espontàniament el florentí difícilment poden accedir a la llengua literària—, a casa nostra el naturalisme que expressa Frederic Furió implicava la creació d'una llengua literària fragmentada en una multitud de dialectes —perquè si no, com diu Joan de Bolonya, «atès que la varietat no és menor en la vostra llengua que en la italiana», una traducció valenciana implicarà que «tot Catalunya es planyerà que està mal traslladada, car trobarà, al seu judici, moltes coses incultes, bàrbares, impròpies i força estranyes, al sentit exacte de la Bíblia. El mateix dirà el balear, i el mateix l'eivissenc»⁶² i amb una inestabilitat diacrònica que la feien inviable com a instrument literari.

Les diferències entre Jeroni Pujades i Frederic Furió són evidents: aquell, davant el lligam sentimental que cada parlant té amb el seu propi dialecte —*a cada poble li apar que lo seu ús de llengua es lo millor*— proposa la creació d'una llengua literària comuna per *acomodarse a tots*; aquest, davant el mateix fet, proposa un ús escrit que s'acomodi a cada dialecte. En un cas es pretén d'aconseguir una llengua literària i, en l'altre, una llengua útil per a la lectura de textos religiosos: la superació de les febleses dels vulgars —la dialectalització i l'evolució— només es podia aconseguir a través de la ficció que era, i sempre ha estat, la llengua literària. Aquesta ficció es podia haver basat en la tradició clàssica però, com hem vist a § 3, la creació del «llemosí» privava els Països Catalans del patrimoni literari propi. Podia haver-se basat, també, en la llengua catalana moderna, com demanava Jeroni Pujades. Cal que ens preguntem per què aquesta solució tampoc no fou viable.

62. G. COLON, *op. cit.*, pàgs. 121-122 (text llatí) i 123 (traducció).

A Castella trobem afirmacions semblants a les nostres sobre la ruptura existent entre llengua antiga i llengua moderna, encara que la sortida final del problema serà molt distinta. Antonio de Nebrija, per exemple, a la dedicatòria «A la mui alta i assi esclarescida princesa doña Isabella tercera deste nombre Reina i señora natural de España i las islas de nuestro mar» amb què inicia la seva *Grammatica castellana* (Alcalá, 1492) l'exposa clarament: «Esta [la llengua castellana] hasta nuestra edad anduvo suelta y fuera de toda regla: y a esta causa a recebido en pocos siglos muchas mudanças por que si la queremos cotejar con la de oi a quinientos años: hallaremos tanta diferencia i diversidad: cuanta puede ser maior entre dos lenguas».⁶³ Nebrija reflecteix, em sembla, una situació similiar a la de Pujades, Ortí o Furió: la tradició literària en vulgar —el castellà dels prehumanistes de començament del segle xv— no pot ésser la base de la nova llengua literària.^{63a} Allò que el diferencia dels autors catalans és

63. ANTONIO DE NEBRIJA, *Grammatica Castellana* (Alcalá 1492), «Dedicatòria», pàg. aiiii. Faig servir el facsímil de Menston, Yorkshire, 1969.

63a. La transcendència del projecte de Nebrija en intentar de restaurar l'ús de la llengua llatina (i, prèviament, de modernitzar-ne l'ensenyament) ha estat magistralment estudiat per FRANCISCO RICO, *Un prólogo al Renacimiento español. La dedicatòria de Nebrija a las «Introducciones latinas» (1488)*, dins *Seis lecciones sobre la España de los Siglos de Oro. Homenaje a Marcel Bataillon* (Sevilla 1981), pàgs. 61-94: és el Renaixement —entès com «una restauración, una vuelta a la perfección "antigua" de las "costumbres", la "santidad" y las "letras"» a través, molt especialment, de la llengua llatina— allò que Nebrija busca. La dignitat del llatí només es podria recuperar a través de la imitació dels clàssics convertits en l'*authoritas* que servia de model. Per *reduzir en artificio* la llengua castellana, en canvi, Nebrija no proposa mai la imitació de la llengua literària dels pre-humanistes del començament del segle xv (Juan de Mena, el marquès de Santillana o Enrique de Villena). La vaguetat de Nebrija a l'hora de proposar una *authoritas* modèlica a partir de la qual crear el castellà literari indica, en realitat, que aquesta no existia. La cort reial i els projectes que aquesta iniciava obrien, però, unes expectatives que Nebrija vol dur a terme a partir, precisament, de la col·laboració dels humanistes i la cort reial. D'aquí ve la dedicatòria de la *Grammatica castellana* a la reina Isabel. En aquest aspecte, la creació del català i del castellà literaris presenta molts punts de contacte un cop aquell havia renunciat a la pròpia tradició literària (fet que l'allunyava del projecte «italià»). La situació política d'Espanya i dels Països Catalans era, però, molt diversa i, per això, el

la possibilitat de trobar un suport polític en la cort per al seu projecte. La dedicatòria de Nebrija a la reina Isabel és ben explícita: «Quando bien conmigo pienso mui esclarecida Reina: i pongo delante de los ojos el antiguedad de todas las cosas: que para nuestra recordacion y memoria quedaron escriptas: una cosa hallo y saco por conclusion mui cierta: que siempre la lengua fue compañera del imperio: y de tal manera lo siguio: que junta mente començaron, crecieron, y florecieron, y despues junta fue la caida de entrambos».⁶⁴ Nebrija demana la protecció reial per poder dur a terme el seu projecte lingüístic: «...acorde ante todas las otras cosas reducir en artificio este nuestro lenguaje castellano: para que lo que agora y de aqui adelante en el se escriviere pueda quedar en un tenor: y entenderse en toda la duracion de los tiempos que estan por venir».⁶⁵ Amb el seu projecte Nebrija es proposa, doncs, de crear una llengua literària —*reducir en artificio este nuestro lenguaje*— amb la qual es podrien superar l'evolució i la fragmentació de la llengua —aconseguir un únic *tenor*. Aquest projecte requeria uns mecanismes —el prestigi de la tradició literària com a Itàlia o el prestigi i poder de la cort com a Castella— que el fessin viable. I als Països Catalans mancaven aquests mecanismes. A § 3 hem fet esment de la freqüència de les al·lusions a la falta d'una tradició literària pròpia. L'absència d'una cort pròpia —allò que ens diferencia de la Castella de la mateixa època— també era sentida com una greu mancança. Martí de Viciana alludeix explícitament a la importància de la cort cincentista espanyola amb relació a la creació del castellà literari al *Libro de alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana* (València, 1574):

resultat final va ser, també, molt diferent. Sobre Nebrija vegeu, a més, FRANCISCO RICO, *Nebrija frente a los bárbaros* (Salamanca 1978) i *Nebrija a Catalunya. Exposició commemorativa en el cinquè centenari de les «Introducciones Latinae»*, a cura de FRANCISCO RICO i AMADEU-J. SOBERANAS (Barcelona 1981). Haig d'agrair, a més, les indicacions verbals que m'ha fet el professor F. Rico en relació amb tota aquesta qüestió.

64. A. DE LEBRIJA, *op. cit.*, pàg. 211.

65. A. DE LEBRIJA, *op. cit.*, pàg. 2112.

«Pues entremos en Castilla, que es un Reyno muy grande, compuesto, y ayuntado de muchos Reynos, donde el Rey, y su corte siempre reside, y tantos grandes señores, y Caballeros, y hay ciudades muy grandes y populosas, donde se habla la perfecta Lengua Castellana, muy galana, cortesana y graciosa, y muy esmerada, y estimada por todos los Reynos y Provincias del mundo».⁶⁶ El rei i la cort són un punt de referència fonamental en la literatura de l'època. Cristòfor Despuig és encara més explícit en el següent diàleg que mantenen Don Pedro, valencià, i Lúcio, cavaller:⁶⁷

«D. PEDRO: ...és cosa certa que en aquell temps, no sols lo rey mas tots los escritos del rey parlaven cathalà, y així pogué restar la llengua catalana y no la aragonesa.

LÚCIO: Que no y à que dubtar en ayxò, y lo mateix fou en la conquista de Mallorca, que féu lo mateix rey y en Menorca y en Ivisa... Y en Serdenya, la qual conquistà lo infant don Alfonso *que* après fonch rey d'Aragó, tenen tenen també la llengua catalana, bé que allí no tots parlen català... però los cavallers y les persones de primor y finalment tots los que negosien parlen català, perquè la catalana és allí cortesana.

D. PEDRO: No sé yo per què *que*, a la veritat, no és tan cubdiciada como això la llengua catalana, y la aragonesa és tinguda per millor, per semblar més a la castellana.

66. Pàg. 30 de l'edició de 1877 (València, Francisco Aguilar). Sobre la importància de la cort castellana des d'un punt de vista lingüístic, vegeu sobretot EUGENIO ASENSIO, *Juan de Valdés contra Delicado. Fondo de una polémica*, dins *Studia Philologica. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso* (Madrid 1960), pàgs. 101-113, i *La lengua compañera del imperio. Historia de una idea de Nebrija en España y Portugal*, «Revista de Filología Española», XLIII (1960), pàgs. 399-413. En aquests dos treballs, Asensio ens presenta, per exemple, com Gonzalo García de Santa María, a la seva versió de les *Vitas Patrum*, impreses vers el 1490 a Saragossa, adopta el castellà en substitució de l'aragonès a causa de la seva concepció de la llengua cortesana: «E porque el real imperio que hoy tenemos es castellano, y los muy excellentes rey y reyna han escogido como por asiento y silla de todos sus reynos el reyno de Castilla, deliberé de poner la obra presente en lengua castellana; porque la fabla comúnmente, más que todas las otras cosas sigue al imperio...».

67. CRISTÒFOR DESPUIG, *op. cit.*, pàg. 62.

LÚCIO: En nostres dies sí, mas en lo temps atràs no la tenien sinó per molt grosera, com a la veritat ho era y per ço tinguda en menys que la de assí. Prova's ab que los reys, encara que priven lo apellido de Aragó no per ço parlaven aragonès, sinó català, y fins lo rey don Martín últim rey de la línia masculina dels comptes de Barcelona, parlava català».

Els termes amb què Despuig dirigeix el diàleg són ben explícits: *en lo temps atràs i fins lo rey don Martín* la llengua catalana era *cortesana* i, per tant, la llengua aragonesa era *tinguda en menys que la de assí*; *en los nostros dies*, en canvi, la llengua aragonesa és *tinguda per millor, per semblar més a la castellana* que, en tant que llengua de la cort del moment, era el nou punt de referència.

Unes afirmacions semblants podríem trobar a la *Década primera de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia* (València, 1610) de Gaspar Escolano⁶⁸ o, fent referència explícita a Escolano, als *Títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (Perpinyà, 1628) d'Andreu Bosch:⁶⁹ el català visqué esplendorós, afirma aquest, «fins que les dos corones de Aragó, y Castella foren de un Rey, del qual temps se troba ab certitud, que a anat apoch mudant son natural, y titol».⁷⁰

68. Libre I, cap. XIV, cols. 91-96. VICENT PITARCH, *Defensa de l'idioma* (València 1972), pàgs. 46-47.

69. Pàg. 30. Utilitzo l'edició facs.: Barcelona/Sueca, 1974.

70. JUAN DE VALDÉS (*Dialogo de la lengua*, 1535; cito seguint l'edició de JUAN M. LOPE BLANCH (Madrid 1969), pàgs. 59-60) expressa idees molt semblants a aquestes: «...dos cosas suelen principalmente causar en una provincia diversidades de lenguas: la una es no estar toda debaxo de un príncipe, rey o señor, de donde procede que tantas diferencias ay de lenguas quanta diversidad de señores; la otra es que, como siempre se pegan algo unas provincias comarcanas a otras, acontece que cada parte de una provincia, tomando algo de sus comarcanas...». BERNARDO JOSÉ DE ALDRETE (*Del origen y principio de la lengua castellana ó romance que oi se usa en España* (Roma 1606); reproducció facsímil: Madrid 1972) diu, referint-se al català, el següent: «...y así en las conquistas, que después se hizieron, se estendió la lengua catalana, como la lengua de los Príncipes, a cuyo poder avia venido Aragón, i que en ellas más se servian los catalanes» (pàg. 156, cap. III). La similitud amb el text d'Andreu Bosch o amb el de Cristòfor Despuig és òbvia.

La creació d'una llengua literària a partir de la realitat lingüística del moment —els projectes de Pujades i Ortí per al català o Nebrija per al castellà— exigia uns centres de poder com els que posseïa Castella a partir de començaments del segle XVI o com els que, amb menys força i molt escadusserament, posseïa Itàlia amb la cort papal⁷¹ o la cort de Cosme I de Mèdici. Els Països Catalans, mancats de reis propis, no podien comptar amb aquest mecanisme. Si a Itàlia fou possible, a més, de recórrer a l'autoritat dels autors del tres-cents, a casa nostra s'havia perdut la memòria històrica esborrada per una frontera ideològica que separava la «literatura llemosina» de la llengua moderna que, sense escriptors, difícilment podia deixar d'ésser una *favella* per convertir-se en una *lingua*. La creació d'una llengua literària catalana esdevenia, així, un projecte inviable.

5. Aquesta inviabilitat es fa patent en l'absència, gairebé total, de gramàtiques o de tractats sobre la llengua catalana. Una *gramàtica* d'una llengua vulgar en demostrava, en el segle XVI, l'afinitat amb el llatí; era, per tant, el signe més clar de la dignitat i de la importància de la cort cincencentista espanyola en relació amb el món lingüístic i de l'esperança, ingènua potser però ideològicament operativa, de superar-ne l'evolució i fragmentació.

Les intencions amb què s'escriviren les gramàtiques castellanes de l'època són ben explícites: Nebrija el 1492 havia decidit «reduzir en artificio este nuestro lenguaje castellano» per tal que «lo que agora y de aqui en adelante en el se escriviere pueda quedar en un tenor»; el licenciado Villalón escriu el 1558 una *Gramatica Castellana* (Anvers) per «reduçir a arte la Lengua Castellana, en imitacion de la Latina y Griega».⁷² *Reducir en artificio*

71. Sobre el paper de les corts en els debats lingüístics de la Itàlia cincencentista, vegeu PIERO FLORIANI, *I gentiluomini letterati* (Nàpols 1981) i GIANCARLO MAZZACURATI, *Percorsi dell'ideologia cortigiana*, dins *La Corte e il «Cortegiano»*. I. *La scena del testo* (Roma 1980), pàgs. 149-172.

72. Licenciado VILLALÓN, *Gramática Castellana* (Anvers 1558). Utilitzo l'edició facsímil a cura de CONSTANTINO GARCÍA (Madrid 1971). La citació és de la pàg. 3.

o *reduçir a arte* implicava afirmar l'artificialitat de la llengua, fer-la semblant a les llengües mortes. Bernardo José de Aldrete afirma el 1606 aquest caràcter artificial de tota llengua literària en insistir que parlar i escriure impliquen llengües diferents: «sin duda tengo por cierto lo que le pareció a Quintiliano, que tiene una diversa naturaleza el hablar comun y vulgar y otra el razonamiento y discurso del hombre eloquente».⁷³ Reduir a art una llengua volia dir, precisament, crear una llengua *diversa* del *hablar comun*. I una gramàtica era el signe més clar d'aquesta naturalesa especial de tota llengua literària.

Als Països Catalans no es va escriure, en aquesta època, cap gramàtica catalana.⁷⁴ Marc Antoni Ortí prou que ho lamentava en el segle XVII: «Los valencianos que han podido reducirle a reglas ciertas, han procedido en esta parte con mucho descuydo, porque solo han atendido en los escritos que han dexado, a hablarle con toda propiedad, pero no obmitiendo noticias del metodo que se ha de seguir para enriquezerle de frases, i voces

73. BERNARDO JOSÉ DE ALDRETE, *op. cit.*, pàg. 52. Aldrete distingeix molt clarament entre *gramàtica* o «llengua literària» i llengua parlada. Compareu el text que hem citat amb els dos textos següents: 1. «Bien cierto es, que para saber la lengua vulgar no es menester arte, ni escuela para aprenderla en la tierra donde se usa» (pàg. 47); 2. «Assí vulgarmente todos hablaban latín, pero no todos conforme lo que enseñavan gramatica, porque una cosa es hablar Latin como lo hablaron los Latinos, otra como quieren los gramáticos» (pàg. 50). Deixant de banda la intuïció de la diferència entre el «llatí vulgar» i el «llatí clàssic», és interessant de fer notar que Aldrete sembla acceptar que la *gramàtica* juga un paper important en l'aprenentatge d'una llengua forastera. En aquest aspecte coincidiria amb Nebrija; vegeu § 5.

74. Les *Regles d'esquivar vocables e mots grossers o pagesívols* són d'una pobresa considerable en comparació amb els tractats castellans o italians dels segles XV o XVI. No compartim, per tant, la idea que en dóna MANUEL SANCHIS GUARNER, *La llengua dels valencians* (València 1972*), pàgs. 156-157, quan diu que és un «precedent modest, però ben significatiu i molt anterior, a Nebrija i Valdés». D'altra banda, aquestes *Regles* eren considerades en el segle XVI com un tractat pertanyent ja a l'antiguitat: ONOFRE ALMUDÈVER, *Epístola proemial als lectors*, s'hi refereix de la manera següent: «fins en aço se mostre lo compte que los passats han portat ab la policia de la nostra llengua, i perque, los que apres visquessen, tinguessen oçasio de no trossar».

elegantes, como lo han hecho en Castilla muchos autores...».⁷⁵ L'absència d'estudis gramaticals catalans que Ortí lamenta denota, òbviamment, una greu desconfiança en les possibilitats de la llengua pròpia. El fet és, per això sol, important. Ho és més encara si tenim en compte que l'objecte d'aquestes gramàtiques era la consecució d'una llengua literària que, en certa manera, es considerava estranya a qualsevol parlant (de qualsevol llengua), com indicava Aldrete. Escriure implica sempre —i ho implicava encara més en el Renaixement— l'ús d'una llengua estranya a la llengua parlada. El fet és fonamental per comprendre el desenllaç de tot el conflicte que hem anat resseguint: així com Almudèver proposava, com hem vist, l'ús d'una llengua antiga —«llemosina» ideològicament, catalana en realitat— i, per tant, allunyada del català del segle XVI, d'altres autors no tindran inconvenient a proposar una llengua encara més aliena —el castellà literari. En tots dos casos, però, l'opció literària implicava un allunyament de la realitat lingüística. De la mateixa manera que un català del segle XII podia optar pel llatí o pel provençal, en el segle XVI ho podia fer pel català antic o pel castellà, si teníem en compte el fracàs a què s'havia arribat en intentar la creació d'un català literari modern. El següent text, ja de mitjan segle XVII, d'Antoni Bonaventura Guerau (*Sermó* en la festa major del II Centenari de la Canonització de sant Vicent, 1655)⁷⁶ explicita prou bé aquest allunyament de la realitat lingüística propiciat sovint per una molt determinada concepció de la llengua literària: «¿No haveu vist un papagall, que amb artificio parla en castellà i en valencià?; pegau-li amb un verduc i veureu que no es queixa en valencià ni en castellà, sinó com a papagall, perquè la força del dolor i la imaginació ferma de lo que pateix no el deixa usar de llenguatge artificios». «Usant de llenguatge artificios», un català del segle XVI o XVII podia recórrer —i tot sovint s'hi creia obligat— a la llengua castellana. Només necessi-

75. MARC ANTONI ORTÍ, *Segundo centenario...*; RIBELLES, *op. cit.*, III, pàgs. 116-117.

76. Cf. VICENT PITARCH, *Defensa de l'idioma*, pàgs. 60-61.

tava convèncer-se que era fàcil aprendre-la. Per això durant el segle XVI i XVII es va debatre, a casa nostra i a d'altres llocs, la qüestió de l'aprenentatge, i sobretot de les possibilitats de l'aprenentatge, d'una llengua estrangera. A § 2 ja hem parlat de les discussions que es produïren a la Itàlia cincentista sobre aquesta qüestió. A Castella, Nebrija i Valdés defensen idees oposades. Nebrija afirma explícitament la seva confiança en la *grammatica* com a eina d'aprenentatge d'una llengua estrangera: «...después que vuestra alteza metiesse debaxo de su iugo muchos pueblos barbaros y naciones de peregrinas lenguas: y con el vencimiento aquellas ternian necesidad de recibir las leyes: que el vencedor pone al vencido y con ellas nuestra lengua: entonces por esta mi arte podrian venir en el conocimiento della como agora dependemos el arte de la gramatica latina para aprender el latin».⁷⁷ Valdés, tot i que no ho diu explícitament, sembla negar la possibilitat que un estranger pugui aprendre bé la llengua castellana quan ataca Nebrija i el seu diccionari llatí/castellà afirmant que difícilment un andalús pot arribar a un ple domini del castellà: «¿Vos no veis que aunque Librixa era muy docto en la lengua latina, que esto nadie se lo puede quitar, al fin no se puede negar que era andaluz, y no castellano, y que escribió aquel su vocabulario con tan poco cuidado que parece averlo escrito por burla?» Per això, «en la declaracion que hace de los vocablos castellanos en los latinicos se engaña tantas vezes, que sois forzado a creer una de dos cosas, o que no entendia la verdadera significacion del latin, y esta es la que yo menos creo, o que no alcançava la del castellano, y esta podria ser, porque el era de Andaluzia...».⁷⁸

Donat el diferent concepte de llengua literària en Nebrija i en Valdés, no ens ha d'estranyar aquesta oposició.

A casa nostra no són massa freqüents les declaracions sobre aquesta qüestió. Pere Antoni Beuter, per exemple, sembla coincidir amb Valdés quan justifica la seva traducció castellana de la

77. *Grammatica castellana* (Alcalá 1492), pàgs. aiiiii-aiiii₂.

78. JUAN DE VALDÉS, *Dialogo de la lengua*, pàg. 46. Sobre aquesta qüestió és fonamental E. ASENSIO, *Juan de Valdés contra Delicado, passim*.

Primera parte de la Coronica general de toda España y especialmente del Reino de Valencia (València, 1546): «Verdad es que me podrían algunos reprehender, ya que en castellano se había de trasladar, por qué no he encomendado este negocio a algún amigo mío, que siendo natural castellano, pusiera más lustre en el flujo de la oración y asentara más propios vocablos castellanos, que no se ofendieran algunos que quizá agora no se contentarán de muchos que yo he puesto, diciendo que no son propios castellanos».⁷⁹

El procés general, però, indica clarament que era la idea de Nebrija allò que predominava: l'adopció força general de la llengua castellana com a llengua literària implica, necessàriament, una fe prèvia dels catalans en la possibilitat d'aprendre-la. Aquesta fe és afirmada, gairebé míticament, al llarg dels segles XVI i XVII. Gairebé tots els elogis de la llengua catalana contenen dues afirmacions complementàries: en primer lloc, que és una llengua curta i significativa⁸⁰ i, en segon lloc, que és una llengua difícil que, per això, facilita l'accés a les altres llengües i, en canvi, és difícilment accessible. Com diu Onofre Almudèver, «ella es en si tan delicada que ab facilitat se gira y apren qualsevol de les altres y ella de pochs es compresa».⁸¹

La complexitat estructural de la llengua catalana —«esta es entre altres una grandesa de nostra llengua, que essent curts los vocables la significacio sia llarga»—, encara que fictíciament sigui considerada una virtut, en redueix evidentment les possibilitats expansives: com diu Onofre Manescal el 1602 «les cosas millors no son fàcils, sino dificultosas, y per serho tant nostra llengua, la sabem tan pocs».⁸² No ens ha pas d'estranyar, doncs, que la llengua castellana sigui investida d'una dimensió universal de la qual està mancada la llengua catalana, ni tampoc que aquesta

79. La citació és de l'edició del 1604. Cf. VICENT PITARCH, *op. cit.*, pàgs. 36-39.

80. Vegeu MODEST PRATS, *Pròleg a Albert Rossich, Una poètica del Barroc*, pàgs. VII-XLVI.

81. *Epístola proemial als lectors*; RIBELLES, *op. cit.*, III, pàg. 264.

82. ONOFRE MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor Don Jaume segon* (Barcelona 1602), pàg. 2.

sigui considerada com una base excellent per a l'adquisició d'una llengua aliena. Aquesta, en tant que llengua literària —deslligada de la llengua parlada—, podia ésser considerada com una opció (tant com la llengua catalana antiga: el «llemosí») poc difícultosa per als catalans que volien fer literatura.

Per això més tard quallarà la idea —encara avui difosa— que els catalans coneixen tant o més bé que els naturals la llengua castellana. En ple segle XVIII Francisco Cerdà y Rico en el *Prologo del editor* de l'edició de 1778 de *La Diana enamorada* ho afirmava així: «No puedo menos de proponer aqui una observacion que tengo hecha largo tiempo; y es que los valencianos, que con algun esmero y estudio se han dedicado a cultivar la lengua castellana, no han cedido en escribir en ella con emienda y elegancia a los mismos que la bebieron con la leche, o porque la aprendieron de los libros mejor escritos, o porque procuraron evitar con mas cuydado los idiotismos estrangeros, de que estan plagadas las mas de las obras que cada dia salen a luz».⁸³

A començaments del segle XVII, els Països Catalans usant de *llenguatge artificiosos*, faltats dels mecanismes de poder a l'empara dels quals naixien els estats moderns i, conseqüentment, d'una llengua literària catalana moderna, estaven abocats a una tria sempre alienant: o la llengua antiga «llemosina», que implicava una renúncia a participar en la construcció de la cultura moderna, o la llengua literària castellana. En tots dos casos l'artificialitat de la llengua escrita —que permetia i implicava un allunyament de la llengua parlada— conduïa els nostres homes cincentistes a un camí sense sortida.⁸⁴

JOSEP M. NADAL

83. Pàg. XVI.

84. FRANCISCO RICO, *Pròleg* a JOAN ROÍS DE CORELLA, *Tragèdia de Caldesa i altres proses* (Barcelona 1980), pàgs. 11-19, expressa la mateixa idea: «La deliciosa artificiositat de la seva prosa —sumada a l'ús tradicional d'una llengua (provençal, llatí) per a la creació i d'una altra per a la conversa— i la seva diligència a complaure els gustos d'una aristocràcia que aspirava a distingir-se —també— literàriament, culturalment, són fenòmens convergents amb els que expliquen l'entronització del castellà en les riques lletres valencianes del Cinc-cents...» (pàg. 19).

